

**A franciaországi kisebbségpolitika jelene és jövője: egy
központosított európai állam az okcitán etnikai törekvések
és a lisszaboni szerződés elvárásainak kerettüzeiben**

Név: Budai Mihály Egon

Képzés, képzési szint: Nemzetközi tanulmányok alapszak (BA)

Témavezető: Majtényi Balázs

Tartalomjegyzék

Bevezetés	1
I. A francia nemzettudat alakulása 1789-től napjainkig	2
I. 1. Államnemzet, kulturális nemzet. Nacionalizmus	2
I. 3. A francia államnemzet gyakorlati megvalósulása	3
I. 2. A francia nemzetidea kialakulása 1789-ig.....	7
II. Az Európai Unió kisebbségpolitikája.....	9
II. 1. Franciaország nemzetközi kisebbségi jogi kötelezettségvállalásai 1999-ig.....	9
II. 2. Az Alapjogi Karta és a Lisszaboni Szerződés.....	11
III. Az okcitán kisebbség	14
III. 1. A VIII. századtól napjainkig	14
III. 2. Az okcitán identitás.....	15
IV. Esélyek a függetlenné válásra.....	17
Lezárás, kitekintés	20
Irodalomjegyzék	23
Képek jegyzéke.....	27

A franciaországi kisebbségpolitika jelene és jövője: egy központosított európai állam az okcitán etnikai törekvések és a lisszaboni szerződés elvárásainak keretében

Bevezetés

Franciaország az európai kontinens, egyben az Európai Unió és részben e szervezeten keresztül is a világ legbefolyásosabb államainak egyike. Bár gazdasági fejlődése jelenleg stagnál, GDP-je az előző évben is közelítőleg 2583 billió dollár volt.¹ Ezenkívül gazdag történelmi múltja és kulturális öröksége következményeként is komoly hatást gyakorol a világ számos országára, elsődlegesen a *Francophonie*-ban intézményesített kapcsolatokon keresztül. Diplomáciai súlya, gazdasági ereje és soft power-je együttesen azt eredményezik, hogy Franciaország a normáit az Európai Unión belül és kívül is hatékonyan képes érvényesíteni, jóllehet a hidegháborús versengés alatt, majd az amerikai dominanciára épülő posztbipoláris világrendben kénytelen volt elfogadni viszonylagos visszaszorulását.

A múltbeli befolyás megnyilvánulásának egyik eklatáns példája az 1789-ben elkezdődő francia forradalom, amelynek számos, az Emberi és polgári jogok nyilatkozatában is deklarált elképzelését – az állampolgárok jogi egyenlőségét, a szabadsághoz, a tulajdonhoz, a biztonsághoz és az ellenálláshoz való jogot, a népszuverenitást és a *nullum crimen sine lege* elvét² – Franciaország példája, a Napóleon által vezetett offenzív hadjáratok és politikai befolyása révén terjesztette el Európa számos országában. A forradalom során kialakuló és megszilárduló koncepciók egyike – Friedrich Meinecke³ német történész fogalmával élve – az *államnemzet* (ehhez hasonló fogalom a „politikai nemzet”), amely a „kultúrnemzet”, illetőleg az etnikai alapú önrendelkezés eszméjével egymást ugyan nem szükségszerűen kizáró, de folyamatosan vitázó (és vitatott) kapcsolatban áll. A nacionalizmus-kutatás továbbra sem rendelkezik egységes, általános elfogadásnak örvendő nemzetfogalommal; „politikai nemzet” alatt egyelőre – Meinecke alapján – közös politikai alkotmányon és jogi egyenlőségen alapuló, saját területe fölött szuverenitást bíró csoportot értek. – Az e közösséghez tartozás klasszikus jogi intézménye az *állampolgárság*, és hagyományosan az 1789 utáni Franciaországot tartjuk a *par excellence* politikai nemzetnek.

¹ CIA World Factbook – France: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/fr.html>. – Megtekintés ideje: 2011. november 8.

² Déclaration des droits de l'homme et du citoyen. – <http://www.assemblee-nationale.fr/histoire/dudh/1789.asp>. – Megtekintés ideje: 2011. november 8.

³ Friedrich Meinecke: *Cosmopolitanism and the National State*. Princeton University Press, 1970, p10.

A (nép)szuverenitás a nemzetközi jogban, *ideálisan*, külső és belső oldalon is megnyilvánul, vagyis a főhatalom döntéseibe sem partikuláris szubnacionális érdekek, sem nemzetközi elvárások nem csatornázódhatnak be. A létrejöttében hagyományosan az 1648-as békekötésekhez kapcsolt, a szuverenitás mindkét oldalát garantáló vesztfáliai rend egyik első példája: Franciaország.

A második világháborút követően azonban – kényszerűen, és a karizmatikus Charles de Gaulle méltatlankodása közepette – elfogadta szuverenitása egy részének fokozatos és óvatos átadását egy, a kormányköziséget szupranacionalitással vegyítő intézménynek, amelyből napjainkra kialakult az Európai Unió, sőt a kisebbségi érdekeket kizáró belső szuverenitás a regionális etnikai, így például a dél-franciaországi okcitan törekvések hatására is viszonylagossá válhat.

A dolgozatom fő célja az, hogy a napjainkban élő francia nemzetidea megértése, az Európai Unió kisebbségpolitikájának bemutatása, majd a jelentősebb okcitan politikai mozgalmak megismerése után megpróbáljak választ adni arra a kérdésre, hogy elképzelhető-e az, hogy a kettős nyomás hatására a kultúrájában egységes, de korántsem szuverén Okcitánia, hasonlóan például Katalónia és Baszkföld spanyolországi útjához, autonóm tartománnyá válik Franciaországon belül (és esetleg azon kívül is). – A kérdés megválaszolásához kompilációs elemzést végeztem el a relevánsnak ítélt nacionalizmuselméleti irodalomból kiindulva, valamint megvizsgáltam a jelenleg működő három okcitan párt és még egy jelentős okcitan szerveződés céljait és politikai szerepvállalását.

I. A francia nemzettudat alakulása 1789-től napjainkig

I. 1. Államnemzet, kulturális nemzet. Nacionalizmus

Ahogy a „nemzet” egyértelmű definícióját is bonyolult feladat megtalálni, számos versengő, pontosabban egymást kiegészítő magyarázatot találunk a „nacionalizmus” kifejezésre is. Másfelől megfigyelhető a nacionalizmuselméletekben egy tipizálás az általam korábban felvázolt „államnemzet” és „kulturális nemzet” ellenpárjai között. Munkadefiníciómban „államnemzet” alatt egy olyan ideáltipikus nemzetet értek, amely saját elhatározásából szuverenitást gyakorol egy adott terület fölött, állampolgárainak polgári és politikai egyenlőséget biztosít, és tagjainak összetartozását jogrendje, politikai-etikai alapelveinek elfogadása biztosítja. Franciaország nemzetfelfogását a leggyakrabban e kategóriába sorolják. – Ezzel szemben „kulturális nem-

zet” alatt egy olyan, (fiktív) vérségi–genealógiai viszonyokon alapuló embercsoportot értek, amelynek kohézióját a közös(nek látott, közösen átélt/értékelt) történelem, a közös nyelv, kultúra, tradíciók és esetleg vallás garantálja⁴⁵⁶.

Az állam- és kulturális nemzet *dichotómiája* a különböző szerzőknél más és más néven jelenik meg; Hans Kohn például megkülönbözteti a Nyugat „polgári, racionális és univerzális”, s a Kelet „kulturális, misztikus és partikuláris” nacionalizmusát⁷. Hasonló fogalmakkal operál Anthony D. Smith, és Louis Dumont is a „polgári” és „etnikai” nemzet fogalmának szembeállításával⁸. Ezenkívül az előbbi felfogást javarészt „liberálisnak”, az utóbbit pedig „kommunitaristának” mondják; az előző csupán a diszkriminációtilalmat garantálja, a közösségelvűség azonban pozitív rendelkezéseket ír elő az állam kisebbségpolitikájában.

Ami a „nacionalizmus” fogalmát illeti, ez alatt azt az alapelvet, a „nemzeti elvet” értem, amely szerint a nemzetnek joga van az általa lakott terület fölött szuverenitást gyakorolni (a nép önrendelkezésének elvét az államon mint szuverénen keresztül megvalósítani), ezáltal egyetlen *politikai* közösségbe rendeződni, ideális esetben egy független – a szuverenitás belső és külső oldalát is megvalósító – nemzetállamban, de minimálisan, kompromisszumként, egy másik államon belüli területi vagy kulturális autonómia (részleges önrendelkezés) megvalósításával. E fogalmak egyértelmű definiálását azért tartom szükségesnek, mert későbbi vizsgálódásainkat egységes keretbe helyezi.

Ernest Renan-nal egyetértve⁹ azonban a nacionalizmus politikai és etnikai-kulturális alapú változatánál is fontosnak tartom azt, hogy az adott csoport folyamatosan tudatosítsa magában az adott csoporthoz tartozását, vagyis hogy a nemzet létezése végső soron egy „mindennapos népszavazás”.

I. 2. A francia nemzetidea kialakulása 1789-ig

⁴ John Plamenatz: *A nacionalizmus két típusa*. In: Bretter Zoltán, Deák Ágnes (szerk.): *Eszmék a politikában: a nacionalizmus*. Tanulmány Kiadó, Pécs, 1995, 52–67.

⁵ Alain Dieckhoff: *Egy megrögzöttség túlhaladása – a kulturális és politikai nacionalizmus fogalmainak újraértelmezése*. Regio, 2002. 4., 7–22.

⁶ Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek. Szöveggyűjtemény*. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2004.

⁷ Uo.

⁸ Alain Dieckhoff: 2002.

⁹ Ernest Renan: *Qu'est-ce qu'une nation ?* (Mi a nemzet?) Előadás, 1882. Letöltési cím: <http://www.bmlisieux.com/archives/nation04.htm>, utolsó megtekintés időpontja: 2011. november 5.

Ahogy azt Liah Greenfeld megfogalmazta¹⁰, „azt állítani, hogy a nacionalizmus a modernitás vallása, közhely”. E komplex fogalmak azonban valóban sajátos relációban állnak egymással. David A. Bell, Marcel Gauchet filozófus gondolatait is felhasználva arról ír¹¹, hogy a kereszténység az „emberi” és „isteni” elkülönülését fokozatosan visszafordíthatatlanná tette – a janzenizmus tanításai kiváló példák erre –, s a XVII. század végére az uralkodói/végrehajtói hatalomnak más legitimációs forrást kellett keresnie, amit végül *az adott területen élő közösségben* talált meg¹². Ez a meggyőződés máris előrevetíti a politikai nemzet gondolatát, amely az V. Köztársaság 1958 óta hatályos alkotmányában is megjelenik, a 3. cikkelyben: „A *nemzeti szuverenitás a népet illeti*, amely azt képviselői és a népszavazás útján gyakorolja. [...] A választójog mindig *egyetemes, egyenlő értékű* és titkos”, függetlenül bárki vallási *vagy egyéb* meggyőződésétől.¹³

A Jürgen Habermas által „polgári nyilvánosság” koraként jellemzett éra a kávéházak, a szabadkőművesség, a szalonvilág térnyerésével szintén a XVIII. század elejétől kezdett el kibontakozni. A vallás által már kevésbé legitimált társadalmi rend kritikája a felvilágosodás gondolatainak térnyerését eredményezte, az érvelés, a vita és társalgás nyelvvévé pedig – Franciaországban, de Európa-szerte általában is – a párizsi *francia nyelv* vált.

A vallási alapú legitimáció helyett az uralkodó arra kényszerült, hogy „nacionalista alapú” mobilizációt folytasson¹⁴: saját magát a gazdag történelmi múlt méltó örökösének mutatta, és e múlt tiszteletének a közösségbe indoktrinálásával közvetve a támogatásukat is megszerezte. Azonkívül, hogy erőteljes angolelles propagandát folytattak az 1746–1753-ban dúló hétéves háború folyamán is, az állam által finanszírozott, „royalista” patriotizmust hirdettek meg: így például ismert és újonnan felfedezett „francia” hősök életrajzát adták ki, sőt az *Académie Française* évtizedeken keresztül kizárólag „nemzeti hősookról” szóló irodalmi pályázatokat hirdetett meg. Jóllehet Franciaország lakossága korábban is egységesnek tartotta magát bizonyos mértékben (például a közös ellenséggel, Angliával szemben 1337 és 1453 között), a XVIII. században kezdett el e patriotizmus/nacionalizmus megerősödni, és a mindennapi életben is kifejezést nyerni. Mivel a királynak *valamennyi alattvalója támogatására szüksége volt*,

¹⁰ Liah Greenfeld: „The Modern Religion?”. In: *Critical Review*, X/2 (1996), 169–91, p169.

¹¹ David A. Bell: *The Cult of the Nation in France. Inventing Nationalism, 1680-1800*. Harvard University Press, 2001.

¹² Uő, 28. oldal.

¹³ *A Francia Köztársaság alkotmánya*. Letöltési cím: <http://www.assemblee-nationale.fr/connaissance/constitution.asp>, utolsó megtekintés ideje: 2011. november 4.

¹⁴ Bell: 2001.

a kánonba a francia *nemzetiségű* hősök mellé más régiókból származó, más nyelvű hősök is bekerültek.

Az „új hősök”, a szekularizáció logikájának megfelelően, evilági értékek nevében, evilági emberekért küzdöttek. A korabeli francia közéletben legfontosabbnak látott értékek – az egyenlőség, a függetlenség, a szabadság, a józanság és az *amour de soi*-val, az önszeretettel szembeni kiállás képessége a közjó javára gyökereit a görög poliszokban és a köztársasági Rómában találjuk meg. A folyamatos hivatkozás a republikánus eszme több ezer éves múltjára, amelynek görög-római kulturális környezetét a hivatalos állami művészeti irányzattá konzerválódó klasszicizmus is mintának tekintette, szintén *Franciaország nagyságát és egyediségét, a történelem legnemesebb hagyományainak átvételét* volt hivatott hangsúlyozni.

A klasszikus republikanizmus kezdetben megvalósíthatatlannak tartotta az önérdekét követő *bourgeois* és az állampolgári kötelességeinek eleget tevő *citoyen* személyiségének egyetlen személybe illesztését. 1789-ben az *Emberi és polgári jogok nyilatkozata* [a jelzőkiemelést én végeztem] már címében is azt implikálja, hogy e két etika egymással kompatibilis. Ez a kérdés azért is érdekes a számunkra, mert még a mai V. Francia Köztársaság is azzal oldja fel a dilemmát, hogy valamennyi, a nemzet egységét potenciálisan megbontó érzést, gondolkodásmódot, attitűdöt – így például a vallást vagy az etnikai kisebbségi hovatartozást – a *magánélet szférájába száműz*. Máskülönben a társadalom/nemzet egysége megbomlik, és ez a részérdekre épülő „társadalmon belüli társadalom”, a rousseau-i *société partielle* létrejöttét eredményezi.

A republikanizmus világi lényege ellenére a vallás szerepe, a felvilágosodás szigorú racionalitása és észkultusza ellenére is jelentős maradt a helyére lépő eszme *természetének* formálásában. A Franciaországban a monarchiával szimbiózisban élő római katolicizmus valamennyi embert megválthatónak látott, és mivel világméretű egységesülésben gondolkodott, élt benne a *folyamatos expanzióra sőt univerzalitásra törekvés*¹⁵ (ami a földrajzi közelséggel karöltve magyarázza azt is, hogy Franciaország miért ébresztett gyanakvást számos európai országban¹⁶). A kiválasztottság- és centralitásérzés a XIX. századtól kezdve a gyarmatokkal kapcsolatban hangoztatott *mission civilisatrice* („civilizációs misszió”) formájában öltött testet¹⁷, mások pedig ugyanennek államhatáron belüli formáját látják – a marxista (és egyébként okcitan

¹⁵ Bell: 2001, 47. oldal.

¹⁶ Plamenatz: 1995, 5. oldal.

¹⁷ Bell: 2001, 96. oldal.

származású) Robèrt Lafont egyenesen „belső gyarmatosításról” beszél¹⁸ – a *regionalizmusok*kal szembeni fellépésben.

A Francia Királyság folyamatos bővülése az etnikai-nyelvi homogenitást ugyan megbontotta, de a XVIII. századig e kérdést nem politizálták át. Másfelől a Párizs központú királyi udvar folyamatosan magához vonzotta az arisztokráciát (social pull), s ahogy már említettem, a felvilágosodás hatására is, folyamatosan kialakult az a meggyőződés, hogy a „tökéletes” francia nyelv ismerete garantálhatja a felsőbbrendű francia kultúra és világnézet megismerését valamint a társadalmi mobilitást és a közösségi életbeli (sikeres) szereplést. Ez együtt járt a párizsitól eltérő francia dialektusok és más helyi nyelvek *patois*-nak bélyegzésével (a szó alapja a *patte*, „mancs” szó, de a *patois*-t becsmérlő értelemben, „állatmorgás” értelemben használták). Az 1789-ben kezdődő és egyre inkább radikalizálódó forradalom vezetői úgy érezték, hogy e

1. kép: Franciaország nyelvei 1789-ben. Forrás: Bell: 2001, p16.

nyelvek kiválóan alkalmasak az ellenforradalmi gondolatok terjesztésére, ráadásul az elmaradottság és egyenlőtlenség fő okai is ezek a nyelvek/dialektusok, ezért üldözni kezdték a helyi nyelveket – így például az okcitánt is.

Az nem egyértelmű, hogy a korabeli Franciaország mennyire volt diverz nyelvi téren, de a francia nyelv „purifikálását” és a regionális nyelvek elleni fellépést sürgető Gergely abbé szerint az ország 28 millió lakójából 6-8 millióan beszéltek *kizárólag*

patois-n¹⁹. Komoly feladatnak ígérkezett a tökéletes nyelvi egység megteremtése, azonban „a kulturális (elsősorban nyelvi) egységesítés [tehát] elkerülhetetlen volt ahhoz, hogy mindenki

¹⁸ Dennis Ager: *Identity, Insecurity and Image: France and Language*. Multilingual Matters Ltd., 1999, 57. oldal.

¹⁹ Bell: 2001, 177-178. oldal.

közvetlenül megtapasztalhatta az egyazon nemzeti entitáshoz tartozás bensőséges érzését.”²⁰ Másként szólva: „[...] nem volt még olyan nemzeti *politikai* program, amely ne lett volna nemzeti *kulturális* program is egyben”.²¹ [A kiemeléseket én tettem.]

Végző soron azt szeretném kijelenteni, Will Kymlicka nyomán, hogy a politikai nemzetnek hitt liberális demokráciák (így Franciaország is) etnokulturálisan korántsem semlegesek. Kymlicka ezért vezeti be a hagyományos államnemzet–kulturális nemzet–diskurzustól eltávolodva a „szocietális kultúra” (*societal culture*) fogalmát, amelyen „egy olyan, az adott területhez kötődő kultúrát értek, amely a közös nyelven alapszik [...]”. Ez a kultúra lefedi az emberi tevékenységek teljes területét, beleértve a szociális, oktatási, vallási, gazdasági és rekreációs szférát.”²² Ilyen értelemben Franciaország szocietális kultúrája sem neutrális, hanem meghatározó eleme a francia nyelv, és a francia állam aktív szerepet vállal ennek gyakorlati érvényesítésében. Nelu Bradean-Ebinger még tovább megy, és arról ír, hogy a hivatalos nyelv implicite *a többségi etnikum kollektív jogának intézményesülése*²³.

Franciaország nyelvi és etnikai-nyelvi kisebbségek iránti politikája ma is magán viseli a XVIII. században kialakult meggyőződéseket. A politikai és polgári jogegyenlőség, amely azonban kulturális, nyelvi és etnikai alapú szabadságjogokat a nemzeti egység megtörésétől való félelemben nem ad, illetőleg az ilyen típusú különbségeket a magánélet szférájába utalva marginalizálja, valamint a francia (politikai) kultúra és nyelv – és ebből fakadóan a francia *nemzet* – felsőbbrendűségébe és univerzalitásába vetett hit egyaránt meghatározó részei a francia nemzeti mitológiának. E kultúra térnyerését foglalom össze a következő fejezetben.

I. 3. A francia államnemzet gyakorlati megvalósulása

A jakobinus diktatúrába torkolló forradalom, amely egyrészt polgárháborúban állt saját országával, másrészt az európai forradalomellenes erők támadásaira is reagálnia kellett, anyagi korlátai miatt képtelen volt az etnikai-nyelvi homogenizáció végrehajtására. A köztársaság és az egységesítés eszméje azonban életben maradt, és Jules Ferry 1881–1882-es, az alapfokú oktatást ingyenessé, *kötelezővé* és világivá tevő törvényei a III. Köztársaság valamennyi gyermekét felvértezték a szükségesnek ítélt francia nyelvi tudással, s lehetségessé tették a fiatalok állampolgári indoktrinációját is. Az *oktatási rendszer szerkezete* és az 1996-ig fennálló

²⁰ Dieckhoff: 1995, 14. oldal.

²¹ Dieckhoff: 1995, 16. oldal.

²² Will Kymlicka: *Etnikai kapcsolatok és a nyugati politikaelmélet*. In: *Symposion*, 1998. 22–23 sz., 15–53.

²³ Nelu Bradean-Ebinger: *Euromosaic – Kisebbségi és regionális nyelvek az EU-ban*. In: *International Relations Quarterly*, Vol. 2. No. 2. (Summer 2011/2), p6.

általános *sorkötelezettség* egyaránt kiváló eszköznek bizonyult az egységes francia identitás megformálásában.

Az asszimilacionista politika miatti titkolt megalázottság és az ebben gyökerező veszélyek azonban egyértelművé váltak a második világháborúban, amikor Németország Bretagne katonáit is rá tudta venni arra, hogy Franciaország ellen harcoljanak. Az ezt követő francia intézkedések már azt a meggyőződést tükrözték, hogy a kisebbségek helyzete biztonságpolitikai probléma, következésképp az egységes állam fenntartásához pacifikálni kell őket, amely azonban *kizárólag jogaik bővítésével* képzelhető el. Az 1945 utáni francia etno- és nyelvi politikát sajátos kettősség jellemezte: egyszerre váltak hajlandóvá a regionális nyelvek elismerésére, és törekedtek erőteljesen a *francia nyelv hegemoniájának megőrzésére*.

A kisebbségi nyelvek helyzetének javulását a breton nacionalizmustól való félelem mellett más folyamatok is segítették. Egyrészt az 1960-as években a Maghrebből és Fekete-Afrikából számos bevándorló érkezett, akik a szekuláris-keresztény francia társadalom normáitól radikálisan eltérő muzulmán vallás követői voltak, és ragaszkodtak identitásuk megőrzéséhez. Ezenkívül az ezt követő évtizedben megkezdődő (és napjainkban is tartó) információs forradalom is e folyamatnak kedvez, végül pedig az 1990-es évek elején a posztkommunista pszeudoföderációk nem egy esetben (Grúzia szakadár területei, a Moldovától függetlenedni vágyó Transznyisztria, s főként Jugoszlávia) véres dezintegrációja kényszerítette Franciaországot etnopolitikájának újragondolására.

A fokozatos enyhülés egyik első állomása az 1951-ben elfogadott *Deixonne-törvény*, amely a baszk, breton, katalán és okcitán nyelv korlátozott iskolai oktatását engedélyezte, majd a továbbiakban újabb nyelvekre terjesztették ki a törvény szövegét. 1992-ben a *Regionális és kisebbségi nyelvek európai kartájához* való csatlakozás lehetősége komoly vitákat váltott ki, de Franciaország – Gergely abbé után kétszáz évvel – vállalkozott a kisebbségi nyelvek állapotának újbóli felmérésére, s 1999-ben aláírta a kartát (jóllehet egyelőre nem ratifikálta). Fontos előrelépés az is, hogy 2008-tól a francia alkotmány 75. cikkelyének 1) pontja kimondja, hogy „A regionális nyelvek Franciaország örökségének részét képezik.” (jóllehet konkrét in-

tézkedéseket nem fogalmaz meg)²⁴. A társadalmi élet etnicizálódására mutat rá az is, hogy a külvárosokban gyakran etnikai egyezés alapján osztják be a szociális munkásokat.²⁵

Ezzel egy időben 1945 után Franciaországnak fokozatosan el kellett engednie gyarmatait, sőt saját relatív világpolitikai helyzete is hanyatlott a szuperhatalmi vetélkedés árnyékában. Azon túl, hogy nemzetközi befolyása megőrzésének fő lehetőségét a francia nyelv promotálásában látja, a francia nyelv elsődlegességét („*primauté*”)²⁶ (jóllehet nem *kizárólagosságát*) továbbra is hangsúlyozza regionális nyelveivel szemben. A nyelv őrzésére rendelt intézmények mellett törvényi úton is igyekszik különleges pozíciója megtartására; az 1975-ös Bas-Lauriol-törvény, amely a francia nyelv használatát kötelezővé tette a kereskedelemben és a munkahelyeken, az Európai Bizottság rosszallását is kiváltotta, ugyanis a Bizottság szerint a rendelkezés korlátozta az 1957-es római szerződésbe foglalt szabad versenyt. 1992 óta a francia alkotmány 2. cikkelye kimondja, hogy „a Köztársaság nyelve a francia”²⁷, 1994-ben pedig a Toubon-törvény²⁸ újabb közsférákra terjesztette ki a nyelv kötelező jellegét. Ezenkívül az oktatási rendszer továbbra is komoly hangsúlyt fektet a republikánus *citoyen*-modell kinevelésére.

Az 1789 utáni Franciaországban tehát napjainkig fennmaradt a republikánus nacionalizmus hagyománya, azonban a második világháború után a bevándorlás, az ország transznacionalizálódása, az országhatárokat átlépő kommunikációs struktúrák, az emberi, kisebbségi és kollektív jogi diskurzus széles körű nemzetközi legitimáltsága²⁹ és főleg az Európai Unió létezése lassan ugyan, de átalakítják nemzetfelfogását. A következő fejezetben az Európai Unió kisebbségpolitikáját szeretném röviden bemutatni, Franciaország más revelatív emberi jogi egyezménybeli tagságaival együtt.

II. Az Európai Unió kisebbségpolitikája

II. 1. Franciaország nemzetközi kisebbségi jogi kötelezettségvállalásai 1999-ig

²⁴ A Francia Köztársaság alkotmánya. – Letöltési cím: <http://www.assemblee-nationale.fr/connaissance/constitution.asp>, utolsó megtekintés ideje: 2011. november 8.

²⁵ Dominique Schnapper: *The concept of 'dominant ethnicity' in the case of France*. In: Eric P. Kaufmann: 2004, p99.

²⁶ A Délégation générale à la langue française et aux langues de France honlapja. – <http://www.dglf.culture.gouv.fr/>; utolsó megtekintés ideje: 2011. november 14.

²⁷ „La langue de la République est le français.” In: A Francia Köztársaság alkotmánya. <http://www.assemblee-nationale.fr/connaissance/constitution.asp>, utolsó megtekintés ideje: 2011. november 14.

²⁸ Dennis Ager: *Language, Community and the State*. Intellect Books, 1997, p40.

²⁹ Eric P. Kaufmann: *Introduction. Dominant ethnicity: from background to foreground*. In: Eric P. Kaufmann (szerk.): *Rethinking Ethnicity. Majority Groups and Dominant Minorities*. Routledge, 2004, p1.

Az Európai Uniót megelőző európai integrációs szervezetek a második világháború traumája hatására jöttek létre, elsődlegesen a tagállami gazdasági potenciál növelése érdekében. A közösségi jogvédelem kezdetben csupán az európai intézmények ellen dolgozóik által indított pereket foglalta magában. Az Európai Szén- és Acélközösség, az Euratom és az Európai Gazdasági Közösség vezetői emellett egyaránt úgy vélték, hogy az emberi jogok védelmét kiválóan ellátja az Európa Tanács. Ezenkívül az integráció korai szakaszában tartózkodtak a *politikai* értelemben vett szupranacionalitástól (a gazdaság dimenziójában látványosabb fejlődést figyelhetünk meg).

Az 1966-ban az Egyesült Nemzetek Szervezete égisze alatt formálódó nemzetközi jogi rezsim részeként a *Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmányát* ugyan aláírta Franciaország, a 27. cikk vonatkozásában azonban – amely szerint „Olyan államokban, ahol a nemzeti, vallási vagy nyelvi kisebbségek élnek, az ilyen kisebbségekhez tartozó személyektől nem lehet megtagadni azt a jogot, hogy csoportjuk más tagjaival együttesen saját kultúrájuk legyen, hogy saját vallásukat vallják és gyakorolják, vagy hogy saját nyelvüket használják”³⁰ – fenntartást tett, kijelentve, hogy annak elfogadása alkotmányellenes lenne.

Az 1952-es alapítású Európai Bíróság 1969-ben jelentette ki, hogy az alapvető jogok az Európai Közösség általános jogi normái közé tartoznak.³¹ A „régiónk Parlamentjeként” is ismert Európai Parlament egyre-másra tárgyalt a kisebbségek helyzetéről, s a gazdasági érdekek vezérelte, a kisebbségi nyelveket az áruk és emberek szabad mozgása korlátjának látó más intézményekkel ellentétben a kulturális diverzitás fontosságát hangsúlyozta. Nagyon fontos előremozdulás volt a széleskörű politikai integrációt megkezdő, az Európai Uniót létrehozó maastrichti szerződés 1992-es elfogadása is, ugyanis a Szerződés kodifikálta a Bíróság addigi, bizonyos alapjogokat figyelembe vevő, de koherens rendszert nem képező joggyakorlatát.

Az 1993 óta az új tagállamok felvételéhez teljesítendő koppenhágai kritériumok között már nyíltan szerepel a tagjelölt országokkal szemben az a követelmény, hogy „tartsák tiszteletben és védjék kisebbségeiket”.³² Ez az Európai Unió normatív erejének projekcióját jelentette;

³⁰ A *Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya*. – Letöltési hivatkozás: <http://www.menszt.hu/layout/set/print/content/view/full/203>; legutolsó megtekintés: 2011. november 12-e.

³¹ Jacqueline Dutheil de la Rochère: *Challenges for the Protection of Fundamental Rights in the EU at the Time of the Entry into Force of the Lisbon Treaty*. In: *Fordham International Law Journal*, Volume 33, Issue 6, 2011, Article 5, p1777.

³² „Membership criteria require that the candidate country must have achieved stability of institutions guaranteeing democracy, the rule of law, human rights and respect for and protection of minorities [saját kiemelés].” *European Commission – enlargement – Accession criteria – Enlargement*. Letöltési cím:

elsődlegesen a terület „balkanizációját” kívánta elkerülni. A Közösség azonban kettős mércével ítélte: már benn lévő tagállamaira, így Franciaországra nézve sem fogalmazott meg elvárásokat.

Az Európa Tanács már 1992-ben kiadta a *Regionális és kisebbségi nyelvek európai kartáját*, Franciaországban pedig éles vita bontakozott ki arról, hogy elfogadja-e azt, vagy sem. A legfontosabb ellenérvek a feltámadó regionális nyelvek okozta „bábelizmustól” és az ezekkel összefonódva jelentkező szecesszionista törekvésektől való félelem voltak, továbbá az, hogy az állam kisebbségi nyelvi jogok kihirdetésével alkotmányellenes cselekedetet tenne (ugyanis alkotmánya nem ismerte el a nyelvi és területi kisebbségeit), és hogy többletjogok biztosításával sérülne az állampolgárok jogi egyenlősége. A Kartát 1999-ben aláírta ugyan Franciaország, de azóta sem ratifikálta azt; a szintén az Európa Tanács által 1995-ben megteremtett *Keret-egyezmény a nemzeti kisebbségek védelméről* még aláírói között sem tudja őt.

A feljebb felsorolt példák arra világítanak rá, hogy amíg az európai integrációs szervezetrendszer nem alakított ki jogi rezsimeket a kisebbségek védelmére, Franciaország magatartása nem változott meg etnikai-nyelvi kisebbségei irányában. Az ENSZ és az Európa Tanács egyezményei pedig arra mutatnak rá, hogy Franciaország, amennyiben nem kötelező erejű dokumentumokról van szó, magatartását nem fogja szupranacionális elvárásoknak megfelelően alakítani. Az intézmények normateremtő szerepe tehát, ez esetben, realista szemszögből, csupán akkor nyilvánulhatott volna meg, ha az önértékkövető, racionális aktornak feltételezett Franciaország súlyos retorziót kívánt volna elkerülni az adott dokumentumok aláírásával és ratifikálásával.

II. 2. Az Alapjogi Karta és a Lisszaboni Szerződés

Az 1999-es kölni konferencián az Európai Tanács elhatározta, hogy létrehoznak egy olyan közösségi jogi – *vagyis a tagállamokat kötelező* – dokumentumot, amely valamennyi európai uniós tagállamban biztosítaná a benne foglalt alapjogok védelmét. A Karta a 2005-re tervezett, az EU *de facto* alkotmányának szánt *Alkotmányos Szerződés* második része lett volna, azonban a Franciaországban és Hollandiában megtartott népszavazás megakadályozta a Szerződés hatályba lépését.

http://ec.europa.eu/enlargement/enlargement_process/accession_process/criteria/index_en.htm; utolsó megtekintés ideje: 2011. november 14.

Az Alapjogi Karta azonban még így, jogi erő híján is fontos szerepet töltött be az európai emberi jogi diskurzusban, s a 2009-ben életbe lépő *lisszaboni szerződéssel egyidejűleg* hatályba is lépett. Jóllehet a Karta nem része a lisszaboni szerződésnek, a Szerződés az Európai Unióról 6. cikkelye nyíltan utal rá, következésképp az európai uniós alapszerződésekkel egyenrangú erővel bír.³³ A Karta 21. cikkelye *expressis verbis* tiltja – egyebek mellett – az etnikai alapú diszkriminációt; ezáltal 2009 az első olyan év, amelyben az Európai Unió etnikai kisebbségekre irányuló védelme egyrészt nem *ex ante* kondicionalitással, hanem elsődleges európai uniós jogszabállyal, másrészt nem tagjelölt/harmadik országokra, hanem saját tagállamaira kíván hatni. (Korábbi, jóllehet nem alapszerződéssel egyenrangú döntés volt az Európai Unió Tanácsa részéről a 2000/43/EK irányelv létrehozása, amely a faji és etnikai alapú diszkriminációt tiltja.) A Karta 22. cikkelye kimondja továbbá, hogy „Az Unió tiszteletben tartja a kulturális, vallási és nyelvi sokféleséget”, azonban ez nem *feltétlenül* utal a kisebbségi jogokra: kifejezheti azt is csupán, hogy az Európai Uniónak több hivatalos nyelve is van.

A lisszaboni szerződés formálisan *Az Európai Unió működéséről szóló szerződés* és *Az Európai Unióról szóló szerződés* (a későbbiekben: SzEU) együttese. Az utóbbi szerződés a szabadság, demokrácia és a joguralom mellett az emberi jogok és az alapvető szabadságok tiszteletben tartását is elvárja a tagállamoktól.³⁴ Jóllehet a 2009-es szerződés a korábbiaknál lényegesen szorosabb integrációt kezdett meg, a Karta jogi erejét, tekintélyét nem egy okból kifolyólag vitatják³⁵:

- a Karta *nem része a szerződéseknek* – jóllehet a SzEU 6. cikkelyének 1) pontja „azonos jogi erőt” biztosít neki –, ezért a benne biztosított kötelezettségek sem terhelik a tagállamokat.
- a Karta rendelkezései *nem haladhatják meg* az Unió alapszerződésekben rögzített jogkörét.
- a SzEU 6. c. 3) szerint az Unió „*tiszteletben tartja* tagállamai nemzeti identitását”, ezzel is korlátozva beavatkozását a szuverén állam esetlegesen a kisebbségek létezését is negligáló politikai struktúráiba.

³³ *Az Európai Unió Alapjogi Kartája/Charter of Fundamental Rights of the European Union*. – Letöltési cím: http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf; utolsó megtekintés ideje: 2011. november 14.

³⁴ *Szerződés az Európai Unióról*. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2006:321E:0001:0331:EN:PDF>, letöltés ideje: 2011. november 8.

³⁵ Rochere: 2011.

- a Karta 51. c. alapján a rendelkezései a *közösségi intézményekre és szervezetekre* vonatkoznak; a tagállamokra csupán akkor, amikor uniós jogot alkalmaznak.³⁶
- az egyenrangú jogi erő következtében *viták merülhetnek föl* egy-egy alapszerződés és a Karta szövege között; így például a gazdasági érdekek és az emberi jogi alapelvek között.
- az Alapjogi Ügynökség (*Fundamental Rights Agency, FRA*) szerepét nem bővítették ki törvényhozói/szabályozói területre, egyéni ügyeket továbbra sem vizsgálhat, és csupán azon szervezetek kaphatnak tőle tanácsot, amelyek kifejezetten igényelték azt.
- a SzEU 2. c. alapján a kisebbségekhez tartozó *személyek* jogait védi. – A Szerződés alapján egyrészt nem egyértelmű, hogy etnikai, vallási stb. alapú kisebbségről van-e szó, másrészt a jogokat ez a dokumentum is *egyénenként*, és nem kollektíve rendelné az kisebbségekhez.
- a Karta deklaratív természetű dokumentum, és a tagállamokat elsődlegesen az elérendő célokra *törekvésre* kötelezi.

Ami az etnikai kisebbségek számára kedvezőbb lehet, az egyrészt az, hogy a FRA munkájában együttműködik az Európa Tanáccsal és az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezettel. Másrészt 2004 óta a többnyelvűség is európai biztosi portfólió lett, harmadrészt pedig az Európai Bizottság most már anyagilag is támogat kisebbségi programokat, kutatásokat és oktatást.

Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy Franciaország az Európai Közösség alapító tagja ugyan, de a nemzetközi kisebbségi jogi kötelezettségvállalásokat igyekezett elkerülni történelmében. Többek között saját büszkesége és a szupranacionalitással szembeszegülő nemzetállamba vetett hite eredményezte az Alkotmányos Szerződés bevezetésének megghiúsulását is. Az első (és eddig egyetlen) kötelező erejű, nemzeti kisebbségeket is megemlítő közösségi emberi jogi katalógus, az Alapjogi Karta helyzete is felemás: nem csupán jogi erejét vitatják, hanem fogalmi bizonytalanságai és jellemzően deklaratív előírásai miatt talán arra is kevésbé alkalmas, hogy a jogvédelem európai rangú eszköze legyen.

Egy megfelelő politikai erővel és tekintéllyel bíró nyomásgyakorló csoport kezében a Karta természetesen kiváló jogvédelmi eszközzé válhat. Vajon az okcitánok mennyire gondolkodnak európai uniós tagságban? A következő fejezetben e népcsoport jelenlegi céljait szeretném be-

³⁶ Az Európai Unió Alapjogi Kartája/*Charter of Fundamental Rights of the European Union*. – Letöltési cím: http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf; utolsó megtekintés ideje: 2011. november 14.

mutatni négy jelentős politikai szerveződésükön keresztül, azután pedig igyekszem egymással összevetni a Franciaország nemzetfelfogásáról, az Európai Unió lisszaboni szerződésének kisebbségvédelmi hatásairól és az e népcsoportról leírtakat.

III. Az okcitán kisebbség

III. 1. A VIII. századtól napjainkig

Franciaország legjelentősebb autochton kisebbsége a *Minority Rights*³⁷ adatai szerint az okcitán/oksztán, 3-6 millió fővel; más források szerényebb adatokat közölnek: a *Délégation générale à la langue française et aux langues de France*³⁸ szerint 610 ezer anyanyelvi okcitán élt az országban 1999-ben; az *Ethnologue.com* szerint 1 940 000-en élnek Franciaországban³⁹ 2009-ben, míg a *Eurominority* szerint 6 100 000-en beszél⁴⁰ a nyelvet. Rajtuk kívül jelentős, már a francia forradalom előtt is saját identitással bíró népcsoport még az elzászi, a breton, a katalán, a korzikai és a baszk.

A *Minority Rights* szerint az okcitánok alkotják a legnagyobb állam nélküli nemzetet Nyugat-Európában⁴¹: Franciaország déli egyharmadán kívül a spanyolországi Aráni-völgyben, a Nyugat-Alpok itáliai nyúlványaiban és Monacóban is beszélik a nyelv valamely dialektusát. Politikai törekvéseik és öntudatuk azonban névleges számuk ellenére gyengébb a felsorolt csoportokénál – ehhez a franciához erősen hasonlító újlatin nyelvük mellett az erőszakos francia asszimilációs politika is hozzájárult – és, ahogy azt látni fogjuk majd, „az okcitánok identitása szorosan kapcsolódik nyelvükhöz, sokkal inkább, mint például a politikai képviselethez”

⁴²

Hasonlóan valamennyi más autochton franciaországi nyelvhez, az okcitánt a parasztság mindennapi életében használta a XVIII. századig, sőt a helyi egyházak is ezen a nyelven

³⁷ Minority Rights International Group Homepage. Letöltési cím: <http://www.minorityrights.org/1622/france/france-overview.html>, utolsó megtekintés ideje: 2011. november 14.

³⁸ A *Délégation générale à la langue française et aux langues de France* honlapja. Letöltési cím: http://www.dglflf.culture.gouv.fr/lgfrance/lgfrance_presentation.htm; utolsó megtekintés ideje: 2011. november 14.

³⁹ *Ethnologue, Languages of the World*. Letöltési cím: http://www.ethnologue.com/show_country.asp?name=France, utolsó megtekintés ideje: 2011. november 14.

⁴⁰ *Eurominority*. Letöltési cím: http://www.eurominority.eu/version/eng/minority-detail.asp?id_minorities=171; utolsó megtekintés ideje: 2011. november 14.

⁴¹ Ld. ³⁷.

⁴² Az eredeti szöveg: 'The identity of the Occitan people is tightly linked to their language, much more so than is there political representation, for example.'. Forrás: Nationalia. Letöltési cím: <http://www.nationalia.info/en/news/313>, utolsó megtekintés ideje: 2011. november 14.

kommunikáltak híveikkel. A francia asszimilációs politika a III. Köztársaságig anyagi és egyéb korlátai miatt képtelen volt az egységes nemzet kialakítására fordítani az energiáit, ezért ekkor a romantika felfogásának megfelelően virágzott a „múltba tekintés”, sőt Franciaország maga is a történelmi múlt gazdagságát látta a lokális kulturális mozgalmak, ilyen az okcitánok részéről a többek között Frédéric Mistral által megalapított *Félibrige*, sokszínűségében. – Az okcitán kisebbség a mai napig rendkívül büszke az elsődlegesen általuk művelt középkori trubadúrköltészetre és általában a kulturális eredményeikre. Ezenkívül a XIX. században támasztották föl az általuk lakott terület megjelölésére az „Okcitánia” szót (a történelmi Aquitániai Hercegség félreérthető lett volna Aquitánia francia régió létezése miatt).

A III. Köztársaság 1940-es bukása a második világháborúban s a francia nyelvpolitika engedékenyebbé válása kedvezett az okcitán mozgalomnak is. 1945-ben hozták létre a nyelvük és kultúrájuk népszerűsítésével foglalkozó Okcitán Tanulmányok Intézetét (IEO), Franciaország pozitív lépéseket tett a regionális nyelvek elismeréséig (a Deixonne-törvénytől kezdve a 2008-as alkotmánymódosításig), ráadásul 1990-ben az okcitán aráni dialektusa a spanyolországi, katalóniai Arani-völgyben hivatalos nyelv lett (2006-ban Katalónia egészében), 1999-ben Olaszország is védelmezendő nyelvnek ismerte el a maga nyelvjárását. A politikai öntudatra ébredést jelzi az is, hogy 2005-ben, 2007-ben és 2009-ben az *Anem Oc* szervezet több mint 20 ezer embert vitt az utcára, hogy az okcitán nyelv komolyabb elismeréséért kampányoljanak; a más regionális nyelvi mozgalmakkal ápoltságuk erősödését pedig az mutatja, hogy 2012. március 31-én nem csupán Toulouse-ban zajlott egy 20-30 ezer főt megmozgató felvonulás, hanem más városok lakói is tüntettek a saját nyelvükért.⁴³

III. 2. Az okcitán identitás

Jelenleg az okcitánok a francia többséggel elkeveredve élnek Dél-Franciaországban, és az okcitánt sem használják életük valamennyi szegmensében. Ez egyrészt a francia és okcitán nyelv asszimilációt megkönnyítő rokonságának tudható be, másrészt az 1960-as, 1970-es években sokan elvándoroltak a területről, helyükre pedig idegen ajkú bevándorlók érkeztek.

Az egységes okcitán identitás egy komoly akadálya a népcsoport fragmentáltsága is: még ma is körülbelül hat egymástól határozottan megkülönböztethető nyelvjárást különböztetünk meg benne (gaszkony, languedocien, provanszál, auvergne-i, limousin és vivaro-alpin), ame-

⁴³ *Défilés en faveur des langues régionales*. – Letöltési cím: http://www.lemonde.fr/web/recherche_breve/1,13-0,37-1187580,0.html?xtmc=occitan&xtcr=3; utolsó megtekintés ideje: 2012. április 8.,

lyek helyesírási rendszere, nyelvtana és kiejtése egyaránt eltér egymástól. Az 1970-es évekre az Okcitán Nyelvi Gyűlés ugyan létrehozott egy standard rendszert, de az továbbra sem örvend általános elismerésnek, ráadásul a „centralizációs” törekvéseket az identitásuk elleni támadásként értékelték egyes csoportok.

Hasonló természetű problémát jelent az okcitán érdekeket felkaroló politikai pártok kérdése.

Az *Iniciativa per Occitania* civil mozgalom kiáltványában⁴⁴ a „szabad és európai” Okcitánia megteremtése a cél, máskülönben ugyanis, úgy látják, nem válhatnak egyenrangúvá más népekkel, és nyelvük sem maradhatna fenn. – Az Okcitánia megteremtéséhez vezető első lépés az okcitán öntudat felébresztése lenne, majd széleskörű egyeztetéssel standardizálnák a nyelvet; ezután a franciaországi régiók határait kis mértékben megváltoztatnák, hogy legyen egy javarészt okcitánok lakta régiócsoport, amely végül akár függetlenné is válhat, Olaszország és Spanyolország okcitán területeinek és esetleg Monaco csatlakozásával is. Ez a koncepció „Occitania gran”/Nagy-Okcitánia néven vált ismertté.

Az *Iniciativa* elismeri és méltatja a hagyományos dialektusokat, ezért a kulturális élet és az oktatás decentralizációját és az elképzelt Okcitánia föderális államstruktúráját támogatják. Hangsúlyozzák, hogy demokratikus, erőszakmentes eszközökkel fognak törekedni céljaik elérésére, és ezzel egyidejűleg elhatárolódnak a szélsőségesen ultraliberális, ultrakonzervatív, antidemokratikus, rasszista, szexista és integrista csoportoktól. – Támogatói bázisát ezenkívül implicite igyekszik azzal is növelni, hogy helyzetüket a muzulmán bevándorlókéhoz hasonlítja, valamint hogy nemzetközi jogi kisebbségvédelmi szerződésekre hivatkozik céljai kapcsán.⁴⁵

A *Libertat !* szintén Okcitánia lakóinak társadalmi és nemzeti felszabadulásáért küzd⁴⁶; 2009-ben, korábbi csoportok egyesülésével jött létre. Míg az *Iniciativa* nemzetfelfogása a „kulturális” felé mozdul el, a *Libertat !* szerint bárki okcitán, aki okcitán nyelvterületen él, és elfogadja a tolerancia, tisztelet, béke és igazságosság értékeit (jóllehet e mozgalom is szükségesnek tartja a nyelv tanulását és „lehető leggyakoribb” használatát). Nyíltan baloldali mozgalomként a kapitalista uniformizáció és globalizáció ellen foglal állást, elődeihez hasonlóan forradalminak és emancipatórikusnak mondja magát, továbbá a saját érdekei elsődlegességét

⁴⁴ Az *Iniciativa* kiáltványának francia fordítása. Letöltési cím: <http://www.iniciativaoc.org/file/VersionFrancesa.pdf>; utolsó megtekintés ideje: 2011. november 14.

⁴⁵ Az *Iniciativa* 2009. december 13-ai kommunikéje. Letöltési cím: <http://www.iniciativaoc.org/file/refus-lei-fr.pdf>; utolsó megtekintés ideje: 2011. november 14.

⁴⁶ A *Libertat !* honlapja. Utolsó megtekintés ideje: 2011. november 14, letöltési cím: http://libertat.org/index.php?option=com_content&view=article&id=88&Itemid=1&lang=oc

hangsúlyozó Iniciatívától eltérően nyíltan kiáll a hozzá hasonló függetlenségi mozgalmak mellett, szerte a világon. – A párt a 2011-es Arzac kantoni választáson indult, de nem szerzett mandátumot.

A *Partit Occitan* („Okcitan Párt”) 1987-ben jött létre. Az ő céljuk is elsőként az okcitan nép „öntudatra ébresztése”, majd annak elérése, hogy Franciaország, Spanyolország és Olaszország elismerjék létezésüket. Ezt követően, demokratikus eszközökkel, autonómiát kívánnak kiharcolni maguknak, s bár az államhatárokat megőriznék, inkább „a népek és régiók Európájában hisznek”, amely így összekapcsolná a kulturális egységet alkotó, de közigazgatási határok által elválasztott okcitanokat. Ezenkívül javasolja még az egyelőre csupán remélt Okcitánia Autonóm Közösség (a név Katalóniára emlékeztet) jelenlétét az európai integrációs intézményekben. A *Partit Occitan* az Iniciatívához hasonlóan extremizmus-ellenes, de a *Libertat !*-hoz hasonlóan, bár kevésbé markánsan, „szolidaritást vállal” a harmadik világgal.⁴⁷ – Jelenleg ez az egyetlen okcitan párt, amely Aquitánia, a Közép-Pireneusok, Auvergne és Provence Regionális Tanácsaiban mandátummal bír, rendre 85-ből, 91-ből és 47-ből 1-et, valamint 123-ból 2-t birtokolva. Ezenkívül van egy általa is delegált képviselő (François Alfonsi) is a 735 tagú Európai Parlamentben.

Befejezésként az 1959 óta létező, vagyis a legrégebb óta működő Okcitan Nemzet Párt (*Partit de la Nacion Occitana*) programját szeretném bemutatni. Jóllehet az előző csoportoktól eltérően nem kötelezi el magát *nyíltan* a demokratikus eszközök mellett, és nem is támogatja hozzájuk hasonló erővel a baloldalt (2007-ben a *Partit Occitan* a franciaországi Zöldekkel lépett szövetségre), végső célja a [z okcitan] köztársaság megteremtése. Az *Iniciatívához* hasonlóan meggyőződése, hogy az önrendelkezés az egyetlen módja az állampolgárok emancipálásának, s hogy ha Franciaországnak joga van védenie a franciákat, ők is megtehetik ugyanezt. – A párt kifejezetten elutasítja az államhatárokat, helyette ők is a föderalizálódó-regionalizálódó Európáról és Okcitániáról beszélnek. A szervezet a 2010-es regionális választásokon nem indult.⁴⁸

IV. Esélyek a függetlenné válásra

⁴⁷ A *Partit Occitan* honlapja. Letöltési cím: <http://partitoccitan.org/rubrique23.html?lang=fr>, utolsó megtekintés ideje: 2011. november 14.

⁴⁸ A *Partit de la Nacion Occitana* honlapja. Letöltési cím: <http://www.p-n-o.org/entrada.php>, utolsó megtekintés ideje: 2011. november 14.

Egybevetve a franciaországi kisebbség- és nyelvi politika jelenlegi trendjeit, az európai integrációban rejlő lehetőségeket és kötelezettségeket, valamint az okcitán etnikai mozgalmakat a politika világában reprezentáló pártokat, mekkora az esély egy autonóm Okcitánia létrejöttére?

A *pártok* és az *Iniciativa* egyaránt a független, egységes (Franciaországon kívüli területeket is) magában foglaló okcitán nemzetállam megteremtését tűzik ki legvégső céljukként. Ez az átfedés azonban valamennyi párt szavazóbázisát gyengíti: egyrészt ez jelezné az okcitánok és a francia állam számára is, hogy az egységet következetesen képviselik, másrészt nagyobb ellensúlyt alkotnának a dél-franciaországi régiókban is erőteljesen jelentkező országos nagypártokkal szemben. Arra, hogy egy okcitán párt képviselője egyáltalán bejusson a Nemzetgyűlésbe, a jelenleginél komolyabb összefogásra lesz szükségük.

Az egységes okcitán párt hiányát magyarázza a hagyományos bal–jobboldali skizma létezése a felsorolt csoportosulások között. A *Partit Occitan* és a *Les Verts* összefonódása kiválóan mutatja ezt, és rávilágít arra is, hogy amíg kulturális programjaikkal nem tudják mobilizálni a jelenleg passzív választópolgárokat, és a jelenlegi szavazóbázis számára nem teszik a leghangsúlyosabb értéké az okcitán közösség érdekeit, szükségszerűen más pártokkal kell koalícióra lépniük. Ez egy felemás következményekkel járó döntés: egyrészt a másik félhez történő akkommodáció miatt követeléseik radikalizmusa csökkenni fog, előnye azonban az, hogy eszmei bázisuk bővíthet, és számos új szavazóra tehetnek szert.

Ahogy arra utaltam, a pártok előrejutásának legfőbb akadálya az, hogy a lakosság nem feltétlenül kötelezi el magát az okcitán érdekek mellett. A mindennapi megélhetés kényszere, a gazdagodás lehetősége a gyökereiktől elszakadó okcitánokat arra ösztönzi, hogy elhagyják szülőföldjüket, illetőleg hogy integrálódjanak a francia kulturális nemzetbe is: az okcitán nyelv használatának a valóságban elsősorban nem gyakorlati, hanem szimbolikus jelentősége van.⁴⁹

A szavazói érdektelenség egyes nyomásgyakorló csoportokat esetleg rábír majd arra, hogy erőszakkal próbálják megoldani a konfliktust, ahogy az ETA is kísérletezett ezzel Spanyolországban. E próbálkozások azonban komoly veszteséget is eredményezhetnek: egyrészt az

⁴⁹ 'La connaissance de l'occitan est perçue comme peu utile pour l'avenir, étant donné son manque de prestige. En effet, il semble que l'intérêt vers l'occitan porte beaucoup plus sur sa valeur culturelle et symbolique pour l'identité régionale que sur son utilité pratique.' – *EBLUL Report on the Occitan Language*. Letöltési cím: <http://www.eblul-france.eu/www/eblul/langues-occitan.asp>, utolsó megtekintés ideje: 2011. november 14.

európai normák melletti elkötelezettség kizárja az erőszak lehetőségét, másrészt meglévő szövetségi bázisuk tekintélyes része is elfordulhat tőlük, sőt a konfliktus szélsőséges esetben polgárháborúvá eszkalálódhat, ráadásul más európai szécesszionista mozgalmakat is arra bátorít majd, hogy erőszakkal próbáljanak érvényt szerezni törekvéseiknek.

A pártok kapcsán még érdemes egy kérdést megvizsgálnunk, nevezetesen azt, hogy mekkora támogatásra lelhetnek a nem okcitan lakosság körében. Figyelembe véve a franciákkal való évszázados együttélést és az újonnan betelepülő bevándorlókat, e csoportok lojalitásai más értékekhez kapcsolják őket. Amennyiben mégis felvállalnák az okcitan pártok támogatását (feltéve, hogy azok ideológiai bázisa kiszélesedik), az annak a függvénye lesz, hogy mennyire tekintik majd legitimnek az okcitan nemzetépítést. Will Kymlicka szerint a többségi nemzetépítés legitim akkor, ha 1. nincsenek folyamatosan kirekesztett, idegen csoportok, 2. a nemzethez tartozáshoz elegendő az intézményekbe és nyelvbe történő (másra nem kiterjedő) integráció, valamint 3. van lehetőség a szocietális kultúra építésére.⁵⁰ – Vajon mennyire mondható el ez az okcitan törekvésekről? – A pártok kiáltványai hangsúlyozzák a mozgalom inkluzív jellegét, de jogos lehet a félelem, hogy a függetlenségre vonatkozó társadalmi konszenzus elérése után nacionalista, bevándorlásellenes és frankofób elemek kerülnek a hatalomra.

Ami Franciaország hozzáállását illeti, az okcitanok pacifikációjára kiváló stratégia a részéről, ha elismeri létezésüket, de az állam által hozzájuk eljuttatott erőforrásokat minimális szinten tartja. Ezenkívül Franciaország támaszkodhat a demokratikus értékek szilárdságára, ehhez pedig továbbra is szüksége van a javarészt központosított oktatási rendszerre. Az állam ezáltal biztosítva érezheti magát az okcitan törekvések átpolitizálódásával szemben. A későbbiekben, amennyiben az Európai Uniónak sikerül egy újabb, ezúttal azonban alapszerződésbe foglalt emberi jogi katalógust létrehoznia, és az okcitan törekvések is egységesebbek és erőteljesebbek lesznek, elképzelhetőnek tartom a kulturális autonómiát is, de Franciaország szigorú nemzetpolitikáját és az állam alkotmányosan rögzített oszthatatlanságát figyelembe tartva a területi autonómia biztosítása valószínűtlen.

Franciaország ezenkívül a bizonytalan okcitanokat a maga oldalára állíthatja azzal is, hogy – ahogy 1789-ben is – a francia nyelv gazdasági és kulturális előnyeire, európai szintű és a világ számos pontján elismert tekintélyére hivatkozik, hangsúlyozva a nyelv nagyobb gyakorlati szerepét az okcitanéval kapcsolatban. Ezenkívül a hízélgés eszközét is bevetheti: vajon ki

⁵⁰ Will Kymlicka: 1998, 15-53.

ne szeretne a világ egyik legerősebb gazdasággal bíró országának tagja lenni? E retorika természetesen saját gazdasági egységét is megőrizné, s biztosítaná a Földközi-tengerre jutást is.

Az Európai Unió és Franciaország között érdekes párhuzamot figyelhetünk meg nyelvpolitikájuk kapcsán. Ahogy a francia állam egyre bővíti a kisebbségi nyelvi jogokat, a kymlickai szocietális kultúra nyelvének továbbra is mindenképpen megőrzi a franciát. Az Európai Unió ugyanígy elismeri valamennyi tagállama hivatalos nyelvét a saját hivatalos nyelvének is, azonban munkanyelvként csupán az angolt, a franciát és a németet használja. A kérdés az, hogy vajon elképzelhető-e az, hogy Franciaország is etnikai alapú devolúciót kezd meg, és míg a francia állami intézmények hivatalos nyelve a francia marad, a kulturális autonómiához jutó etnikai közösségek hivatalos nyelve az anyanyelvük válik. Meggyőződésem, hogy nem, ugyanis az Európai Unió a tagállamok *akaratából* létrejövő szervezet, Franciaország az etnikai kérdést továbbra is „biztonságiasítja” (a buzan-i értelemben).

Az okcitan pártok retorikájában a francia állambeli decentralizáció reménye mellett fontos szerephez jut a jövő Európájának a nemzetállami kompetenciák további gyengülésével és a regionalizmus felerősödésével összekapcsolt víziója. Az Európai Unió azonban jelenleg államközpontú intézmény, és a tagállamok saját létezésüket továbbra is féltékenyen fogják védeni. A nemzetközi jogi normákhoz hasonlóan az európai országok is – legalábbis *saját magukra nézve* – az államok területi sérthetetlenségének elvét fontosabbnak tartják a népek önrendelkezési jogának biztosításánál. A világ 73 országa (ezen belül a 27 tagú EU 25 tagja) által független államként elismert balkáni entitás, Koszovó felvétele természetesen újabb vitákat gerjesztene a kisebbségi népek jogaival kapcsolatban, ezért az ellentmondásosság miatt az Unió egyelőre inkább időt kér mind autochton kisebbségeitől és az épp etnopolitikai problémáik miatt kihívásokat jelentő nyugat-balkáni országoktól is.

Lezárás, kitekintés

A franciaországi nyelvi és etnikai kisebbségpolitika alapja 1789 óta a homogenizáció és centralizáció volt, azonban a dezokcitanizáció és általában a kisebbségi identitások eltörlésének folyamata eredménytelen maradt. A változások – a kisebbségi kérdés biztonságiasítása, az európai integráció és más nemzetközi jogi rezsimek megjelenése, a transznacionalizálódás – eredményeként e felfogás lazult, és jelenleg Franciaország megengedőbb etnikai kisebbségeivel szemben, mint 1871 óta bármikor.

Szeretném leszögezni, hogy dolgozatom a franciaországi autochton nemzetiségek kérdésével foglalkozik, és csupán érintőlegesen utaltam a bevándorlással megjelenő kisebbségek helyzetére. Jóllehet Franciaország kisebbségpolitikájának számos motívuma megegyezik a két csoport irányában, a közös történelmi emlékezet, a keresztény múlt, valamint annak a reménye, hogy a hosszú együttélés eredményeként az etnikai kisebbségek is internalizálták a republikánus államnemzeti normákat, a kisebbségpolitika visszasságai jelenleg elsődlegesen az észak- és fekete-afrikai, túlnyomórészt exgyarmati, és javarészt iszlám világbeli autoriter rezsimekből érkező állampolgárokat érintik. A bevándorlók kultúrájának hasonló perspektívájú vizsgálata mindenképpen érdemes a megvitatásra.

Az okcitan törekvések rávilágítanak arra is, hogy a nemzetközi kapcsolatok jelenlegi paradigmája, a vesztfáliai modell hanyatlásnak indult. Valamennyien hangsúlyozzák „európaiságukat” és a regionalizmus fontosságát, egyben azonban, végső célként, a teljes önrendelkezést képviselik. A jelenlegi erőtlén mozgalmak végső célja egy etnikai-kulturális alapokon nyugvó nemzet létrehozása, amely összhangban van Eric Hobsbawm azon gondolatával, hogy „ha egyáltalán létezik ma mértékadó ismérve annak, hogy mi alkotja az önrendelkezésre (azaz a független, területileg meghatározott állam felállítására) igényt tartó nemzetet, akkor az feltétlenül az etnikai-nyelvi kritérium, ugyanis mindenütt, ahol csak lehetséges, a nyelv fejezi ki és jelképezi az etnikai identitást.”⁵¹ – Az is nyitott kérdés, hogy vajon Okcítánia mozgalmi megnyíré lennének hatással más, hasonló dimenziókban gondolkodó mozgalmakra, s hogy Franciaország meddig tudja jelenlegi politikai nemzetképét legitimálni, és megőrzéséhez más országokban is hozzájárulni.

Ami az Európai Unió kisebbségvédelmét illeti, újabb lendületet akkor szerezhet majd a jogvédelem, ha a már meglévő antidiszkriminációs, valamint általános emberi és kisebbségi jogi intézkedések mellett a kisebbségek nyelvi jogait külön deklarálják, és az egyelőre kvázi-kötelezőnek tekintett normák internalizálására is sor kerül a tagállamokban. Az Alapjogi Karta kisebbségvédelmi funkciót talán kevésbé képes ellátni, szükség lenne komolyabb strukturális intézkedésekre is. Az természetesen vitatható, hogy az Európai Uniónak mennyire fontos az etnikai, nyelvi és kulturális diverzitás őrzése – a kisebbségi jogok folyamatos bővítése az Uni-

⁵¹ Eric J. Hobsbawm: *Etnikai identitás és nacionalizmus*. Világosság, 1993/4, 19–28.

ót konstituáló államok megszűnését, legalábbis jelenlegi belső békéjük megbomlását eredményezhetné.

A franciaországi okcitánok számára bizakodásra adhat okot, hogy a kollektív kisebbségi jogok megtagadása ellenére 2005-ben a marokkói–algériai származású Rachida Dati lett az ország igazságügyi minisztere. Másfelől meggyőződésem, hogy a *République* továbbra is a francia nyelv ismeretét követeli majd meg állampolgáraitól – még akkor is, ha François Hollande köztársaságielnök-jelölt ígéretet tett, győzelme esetén, *A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartájának* aláírására, ezáltal az okcitán nyelv emancipációjára is.⁵²

⁵² *Les défenseurs des langues régionales se mobilisent à l'approche de la présidentielle française.* – Letöltési cím: <http://observers.france24.com/fr/content/20120404-defenseurs-langues-regionales-mobilisent-approche-presidentielle-francaise-occitan-basque-breton-toulouse>; utolsó megtekintés ideje: 2012. április 8.

Irodalomjegyzék

1. Dennis E. Ager: *Identity, Insecurity and Image: France and Language*. Multilingual Matters (sorozat) 112.; 1999.
2. Dennis E. Ager: *Language, Community and the State*. Intellect Books, 1997.
3. Az Európai Unió Alapjogi Kartája/Charter of Fundamental Rights of the European Union. – http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf; utolsó megtekintés ideje: 2011. november 14.
4. Dr. Ulrike Barten: *Minority Rights in the European Union after Lisbon*. Letöltési cím: www.uaces.org/pdf/papers/1102/barten.pdf, utolsó megtekintés ideje: 2011. november 14.
5. David A. Bell: *The Cult of Nation in France. Inventing Nationalism 1680–1800*. – Harvard University Press, 2003.
6. Christophe Bertossi (ed.): *European Anti-Discrimination and the Politics of Citizenship. Britain and France*. Palgrave Macmillan, 2007. Chapters 1–7.
7. Nelu Bradea-Ebinger: *Euromosaic. Kisebbségi és regionális nyelvek az EU-ban*. In: *International Relations Quarterly*, Vol. 2., No. 2. (Summer 2011/2).
8. EBLUL Report on the Occitan Language. <http://www.eblul-france.eu/www/ebul/langues-occitan.asp>, utolsó megtekintés ideje: 2011. november 14.
9. CIA World Factbook – France. Letöltési cím: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/fr.html>; utolsó megtekintés ideje: 2011. november 8.
10. *La Constitution de la République française / A Francia Köztársaság alkotmánya*. Letöltési cím: <http://www.assemblee-nationale.fr/connaissance/constitution.asp>, utolsó megtekintés ideje: 2011. november 4.
11. A Délégation générale à la langue française et aux langues de France honlapja. Letöltési cím: http://www.dglflf.culture.gouv.fr/lgfrance/lgfrance_presentation.htm; utolsó megtekintés ideje: 2011. november 14.
12. Alain Dieckhoff: *Egy megrögzöttség túlhaladása – a kulturális és politikai nacionalizmus fogalmainak újraértelmezése*. Regio, 2002. 4., 7–22.
13. Jacqueline Dutheil de la Rochère: *Challenges for the Protection of Fundamental Rights in the EU at the Time of the Entry into Force of the Lisbon Treaty*. In: *Fordham International Law Journal*, Volume 33, Issue 6 2011; Article 5, 1776–1799. – Letöltési cím:

<http://ir.lawnet.fordham.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2220&context=ilj>, utolsó megtekintés ideje: 2011. november 14.

14. Az Emberi és polgári jogok nyilatkozata / *Déclaration des droits de l'homme et du citoyen*. Letöltési cím: <http://www.assemblee-nationale.fr/histoire/dudh/1789.asp>; utolsó megtekintés ideje: 2011. november 8.

15. *Ethnologue, Languages of the World*. Letöltési cím: http://www.ethnologue.com/show_country.asp?name=France, utolsó megtekintés ideje: 2011. november 14.

16. *Eurominority*. Letöltési cím: http://www.eurominority.eu/version/eng/minority-detail.asp?id_minorities=171; utolsó megtekintés ideje: 2011. november 14.

17. *European Commission – enlargement – Accession criteria – Enlargement*. Letöltési cím: http://ec.europa.eu/enlargement/enlargement_process/accession_process/criteria/index_en.htm, utolsó megtekintés ideje: 2011. november 14.

18. Liah Greenfeld: “*The Modern Religion?*”. In: *Critical Review*, X/2 (1996), 169–91, p169.

19. Xavier Groussot, Laurent Pech: *Fundamental Rights Protection in the European Union post Lisbon Treaty*. In: *European Issue* n°173, 14th June 2010; Fondation Robert Schuman. – Letöltési cím: http://www.robert-schuman.eu/doc/questions_europe/qe-173-en.pdf, utolsó megtekintés dátuma: 2011. november 14.

20. Eric J. Hobsbawm: *Etnikai identitás és nacionalizmus*. In: *Világosság*, 1993/4, 19–28.

21. John Hutchinson: *Etnicitás és a modern nemzetek*. Eredeti megjelenés: *Ethnic and Racial Studies*, Volume 23, Number 4, July 2000, pp. 651–669. Letöltési cím: <http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/index.php?action=cimek&cikk=m020116.html>, utolsó megtekintés ideje: 2011. november 14.

22. Az *Iniciativa* kiáltványának francia fordítása. Letöltési cím: <http://www.iniciativaoc.org/file/VersionFrancesa.pdf>; utolsó megtekintés ideje: 2011. november 14.

23. Az *Iniciativa* 2009. december 13-ai kommunikéje. Letöltési cím: <http://www.iniciativaoc.org/file/refus-lei-fr.pdf>, utolsó megtekintés ideje: 2011. november 14.

24. Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek. Szöveggyűjtemény*. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2004.

25. Eric P. Kaufmann: *Introduction: dominant ethnicity: from background to foreground*. In: Uő: P. Kaufmann (ed.): *Rethinking Ethnicity. Majority groups and dominant minorities*. Routledge 2004, p1–12.
26. Will Kymlicka: *Etnikai kapcsolatok és a nyugati politikaelmélet*. In: Symposium, 1998. 22–23 sz., p15–53.
27. Will Kymlicka: *Igazságosság és biztonság. A kisebbségi nacionalizmus kezelésének kritériumai Nyugaton és Keleten*. In: *Fundamentum*, 2001. 3. szám, 5–26.
28. *Les défenseurs des langues régionales se mobilisent à l'approche de la présidentielle française*. – Letöltési cím: <http://observers.france24.com/fr/content/20120404-defenseurs-langues-regionales-mobilisent-approche-presidentielle-francaise-occitan-basque-breton-toulouse>; utolsó megtekintés ideje: 2012. április 8.
29. *A Libertat !* honlapja. Utolsó megtekintés ideje: 2011. november 14, letöltési cím: http://libertat.org/index.php?option=com_content&view=article&id=88&Itemid=1&lang=oc
30. Friedrich Meinecke: *Cosmopolitanism and the National State*. Princeton University Press, 1970.
31. Minority Rights International Group Homepage. Letöltési cím: <http://www.minorityrights.org/1622/france/france-overview.html>, utolsó megtekintés ideje: 2011. november 14.
32. *Défilés en faveur des langues régionales*. – Utolsó megtekintés ideje: 2012. április 8., letöltési cím: http://www.lemonde.fr/web/recherche_breve/1,13-0,37-1187580,0.html?xtmc=occitan&xtcr=3
33. Solange Mouthaan: *The EU and Minority Languages: Missed Opportunities and Double Standards*. In: *Web Journal of Current Legal Issues*, Issue 5, 2007. Letöltési cím: <http://webjcli.ncl.ac.uk/2007/issue5/mouthaan5.html>, utolsó megtekintés ideje: 2011. november 14.
34. *Nationalia*. Letöltési cím: <http://www.nationalia.info/en/news/313>, utolsó megtekintés ideje: 2011. november 14.
35. *A Partit de la Nacion Occitana* honlapja. Letöltési cím: <http://www.p-n-o.org/entrada.php>, utolsó megtekintés ideje: 2011. november 14.
36. *A Partit Occitan* honlapja. Letöltési cím: <http://partitoccitan.org/rubrique23.html?lang=fr>, utolsó megtekintés ideje: 2011. november 14.

37. *A Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya.* – Letöltési hivatkozás: <http://www.menszt.hu/layout/set/print/content/view/full/203>; utolsó megtekintés ideje: 2011. november 12.
38. Michael O. Slobodchikoff: *The New European Union: Integration as a Means of Norm Diffusion.* In: *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, Vol 9, No 1, 2010, 1-25. Utolsó megtekintés ideje: 2011. november 14., letöltési cím: <http://www.ecmi.de/fileadmin/downloads/publications/JEMIE/2010/Slobodchikoff.pdf>
39. Audrey Osler and Hugh Starkey: *Citizenship Education and Cultural Diversity in France and England.* In: Jack Demaine (ed.): *Citizenship and Political Education Today.* Palgrave Macmillan, 2004.
40. John Plamenatz: *A nacionalizmus két típusa.* In Bretter Zoltán, Deák Ágnes (szerk.): *Eszmék a politikában: a nacionalizmus.* Tanulmány Kiadó, Pécs, 1995, 52–67.
41. Ernest Renan: *Qu'est-ce qu'une nation ?* (Mi a nemzet?) Előadás, 1882. Letöltési cím: <http://www.bmlisieux.com/archives/nation04.htm>, utolsó megtekintés időpontja: 2011. november 5.
42. Dominique Schnapper: *The concept of 'dominant ethnicity' in the case of France.* In: Uő: Eric P. Kaufmann (ed.): *Rethinking Ethnicity. Majority groups and dominant minorities.* Routledge 2004, p90–102.
43. Guido Schwellnus: *"Much ado about nothing?" Minority Protection and the EU Charter of Fundamental Rights.* Utolsó megtekintés időpontja: 2011. november 14., letöltési cím: <http://www.qub.ac.uk/schools/SchoolofPoliticsInternationalStudiesandPhilosophy/FileStore/ConWEBFiles/Filetoupload,38355,en.pdf>.
44. Anthony D. Smith: *Kiválasztott népek: miért maradnak fenn egyes népcsoportok?* In: Bretter Zoltán, Deák Ágnes (szerk.): *Eszmék a politikában: a nacionalizmus.* Tanulmány Kiadó, Pécs, 1995, 27–51.
45. *Szerződés az Európai Unióról.* <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2006:321E:0001:0331:EN:PDF>, letöltés ideje: 2011. november 8.
46. Vogel Sándor: *Az Európai Unió és a nemzeti kisebbségek.* In: Uő: *Európai kisebbségvédelem – erdélyi nemzetiségpolitikák.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2001, 50–86.

Képek jegyzéke

1. kép: *Franciaország nyelvei 1789-ben*. Forrás: Bell: 2001, p16.